

УДК 316.344.42

ВПЛИВ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИХ ЧИННИКІВ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ЕЛІТИ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ТАТОМИР І. Л.,
кандидат економічних наук, доцент кафедри
теоретичної та прикладної економіки
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

У статті уточнено економічний зміст поняття «наукова еліта» та визначено групу чинників, які негативно впливають на збереження і розвиток професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

Ключові слова: наукова еліта; інтелектуальний демпінг; інтелектуальна міграція.

В статье уточнено экономическое содержание понятия «научная элита» и определена группа факторов, которые негативно влияют на сохранение и развитие профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений и научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: научная элита; интеллектуальный демпинг; интеллектуальная миграция.

Economic maintenance of concept «scientific elite» and certainly group of factors which negatively influence on a maintenance and development of profesorsko-vikladackogo composition of higher educational establishments and research establishments is specified in the article.

Key words: scientific elite; intellectual dumping; intellectual migration.

Актуальність теми дослідження. Амбівалентним чинником, який детермінує поступальний розвиток будь-якої держави, є рівень інтелектуалізації та освіченості її громадян. Меритократичні тенденції, які почали яскраво проявлятися в системі освіти за останні роки, покладають на неї функцію формування ціннісного та результативного ядра, яке стане осередком виховання нової генерації суспільства – наукової еліти. Саме остання покликана забезпечити поступальний, конкурентний розвиток будь-якої держави на новій науково-технологічній основі. Тому питання становлення і збереження нового класу інтелектуалів є наразі актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стосовно українських досліджень за цією тематикою, доцільно відзначити напрацювання В. Кременя, В. Семенюченка, В. Геєця, О. Грішної, Є. Наїмовича, та інших, в яких розриваються теоретичні підходи до становлення наукової еліти як класу. Однак недостатньо дослідженими залишаються проблеми з визначенням умов, у яких діяльність наукової еліти може бути максимально ефективною для суспільства.

Цілі статті полягають у детальному аналізі дестабілізуючих чинників розвитку наукової еліти у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Під науковою елітою пропонуємо розуміти деякий соціальний прошарок, функціонуючий у сфері розумової праці, який характеризується високим рівнем інтелектуальної активності, що втілюється в конкретних результатах, відіграє особливу роль у примноженні й розвитку духовних та культурних цінностей, збереженні та передачі знань й досвіду майбутнім поколінням.

Аналізуючи сучасний стан розвитку наукової еліти, відмітимо такі дестабілізуючі тенденції, що мають місце. По-перше, мова йде про знецінення персональних знань професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, про що свідчить недостатнє фінансове і соціальне оцінювання їх праці, погіршення умов життя. Українська наукова еліта сьогодні балансує на межі середньої частини стратифікаційної структури, оскільки не має у своєму розпорядженні достатніх ресурсів і капіталів для розвитку. Тому все менше викладачів

пишаються своєю роботою, а відтак не прагнуть до підвищення якості викладання дисциплін та проведення наукових досліджень. Цьому передуює і брак часу у зв'язку з великим річним навантаженням. Так, для прикладу, навантаження одного польського професора – 220-250 навчальних годин, а професора з Гарварду – 90 годин щорічно, за це йому платять у середньому 60 тисяч доларів на рік, не враховуючи коштів за дослідження і гонорари від праць. Така система оплати праці є ефективним стимулом для зарубіжних колег, щоб займатися науково-дослідною роботою. В той же час в Україні при середньому навантаженні 600-800 навчальних годин на рік разом із семінарами та іспитами на одного професора, потрібно викладати не менше 3-4 дисциплін на семестр, які забирають весь основний час. За такого громіздкого навантаження не слід очікувати значних досягнень у науковій роботі викладача.

Не цінують належним чином викладацьку роботу і студенти, значна частина яких прагне лише отримати диплом, а не знання, що цілковито не стимулює до самовдосконалення викладачів, тим паче, що вони змушені шукати додаткові джерела виживання. Тому талановиті науковці залишають ВНЗ і переходять в інші галузі економіки, займаються бізнесом або поєднують ці два види діяльності. Тож пересічність в освіті стає звичним явищем.

Наслідком подібного «інтелектуального демпінгу» є прогресуюча трудова міграція з України, яка охопила нині наукові кадри більшості українських вишів та науково-дослідних установ, яких високо розвинені країни активно спонукають до еміграції обіцянками високих винагород за працю та перспективами кар'єрного росту. Все це створює гостру загрозу того, що, втративши високофаховий інтелектуальний капітал, Україна може втратити середній клас, перетворившись у типову країну Третього світу у центрі Європи, яка уже нині потребує «імпорту» не лише якісних товарів, але й висококваліфікованих послуг включно із управлінськими, освітніми та медичними.

У 2012 році кількість науковців, які емігрували за кордон, зросла майже втричі. Якщо протягом вже тривалого періоду за кордон емігрувало щороку не більше 10 наших науковців вищої кваліфікації, минулого року таких було вже 29. Здебільшого це ті, хто отримав спеціалізацію біологічних, фізико-математичних і медичних наук, найменша кількість з таких галузей наук, як геологія, ветеринарна медицина, філософія, національна безпека й політика. Якщо ж звернути увагу на статево-вікову ознаку, то тут слід відзначити таке. Найчастіше на постійне місце проживання виїжджали чоловіки, здебільшого у віці 30–40 років, найменше – у віці 70 років (у 2011 р. – 8 осіб). Як повідомляє офіційна статистика, за період з 1996 по 2011 рр. з України на постійне місце проживання за кордон виїхали 1 тисяча 622 науковці [5].

Позитивним у цій ситуації, що склалася для наших співвітчизників, є те, що все ж таки певна їх частина працює за кордоном у ВНЗ і науково-дослідних установах за обраною спеціальністю, негативом – те, що більшість вчителів, які виїхали, працюють на низькооплачуваних роботах, займаючись прибиранням осель, доглядом дітей та людей похилого віку. Так чи інакше це велика втрата для держави.

Наступною є проблема омолодження наукових кадрів, яка пов'язана з небажанням молодих спеціалістів отримувати післявузівську освіту (навчатись в аспірантурі, докторантурі) і розпочинати свою професійну діяльність як викладачі, що призводить до старіння наукових кадрів.

Після тривалого періоду стабілізації чисельність наукових працівників за 2011–2012 рр. зменшилась на 600 людей, і зараз становить трохи більше 19 тис. Зокрема, у 2012 р. кількість кандидатів наук зменшилась на 0,7%, докторів наук – на 1,4%. Кількість кандидатських дисертацій у 2012 році, порівняно з 2011, зменшилась з 416 до 371, докторських – з 101 до 88, кількість молодих наукових співпрацівників скоротилась майже на 2% [4].

Такий спад спричинили декілька причин. Перш за все низький рівень оплати праці, затримки з її виплати та недостатньо високий стипендіальний фонд, що неповною мірою покриває витрати на навчання. Як ми знаємо, для захисту докторської дисертації потрібно не менше 20 статей у фахових видання та певна кількість тез доповідей на міжнародних й всеукраїнських науково-практичних конференціях, 1 одноосібна монографія та відповідна кількість публікацій у закордонних виданнях, які входять до науково-метричних баз даних. З кожним роком цю планку МОНУ ВНЗ намагаються підвищити, щоб зберегти рейтингові позиції. Через це менша кількість перспективної молоді має змогу покривати витрати за друк матеріалів, оплачувати внутрішні й закордонні поїздки та здійснювати придбання відповідної літератури.

Як показало опитування експертів з освітньої політики Центру дослідження суспільства 56 ВНЗ у 21 області України, Автономній Республіці Крим та м. Києві, у якому взяли участь 424 викладачі, 43% українських викладачів отримують дохід менше 3000 грн. (середня заробітна плата в Україні у першому півріччі 2013 року склала 3143 грн). Лише 16% опитаних мають дохід вищий за 4500 грн, тому й не дивно, що 69% українських викладачів називають низькі зарплати основною проблемою в освіті [1]. До речі, доходи всередині викладацької спільноти теж різняться за низкою параметрів.

Проте, слід відмітити, що такий рівень оплати праці прослідковується не у всіх вищих навчальних закладах. У ВНЗ, які отримали статус національного, розмір заробітної плати для професорсько-викладацького складу є значно вищим. Так, станом на 01.09.12 в КНУ імені Тараса Шевченка професор (з відповідними доплатами і надбавками за стаж, вчений ступінь та наукове звання) отримує – 11 043 грн, доцент – 9 384 грн, асистент, кандидат наук – 6 080 грн, асистент (без ступеня) – 4 954 грн, для інших категорій співробітників (без доплат) від 1 614 до 2 938 грн [2].

На сьогоднішній день дефіцит заробітної плати в науковій сфері становить 7,3%. Такого не було навіть у кризовому 2009 році. Фінансування науки зараз знаходиться на ганебно низькій позначці – 0,29% від ВВП. Тоді як згідно із законодавством, цей показник має складати 1,7%. Скажімо, у Євросоюзі наука нині отримує приблизно 2% фінансування від ВВП. Євросоюз взяв зобов'язання збільшити фінансування науки до 3% у 2020 році. Щодо нашої ситуації, то навіть оці 0,29% автоматично забирають у бюджет через нарахування на заробітну плату і за рахунок особистих податків науковців. Тобто на сьогоднішній день держава через бюджет не підтримує фінансово науку [6].

Питома вага виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП

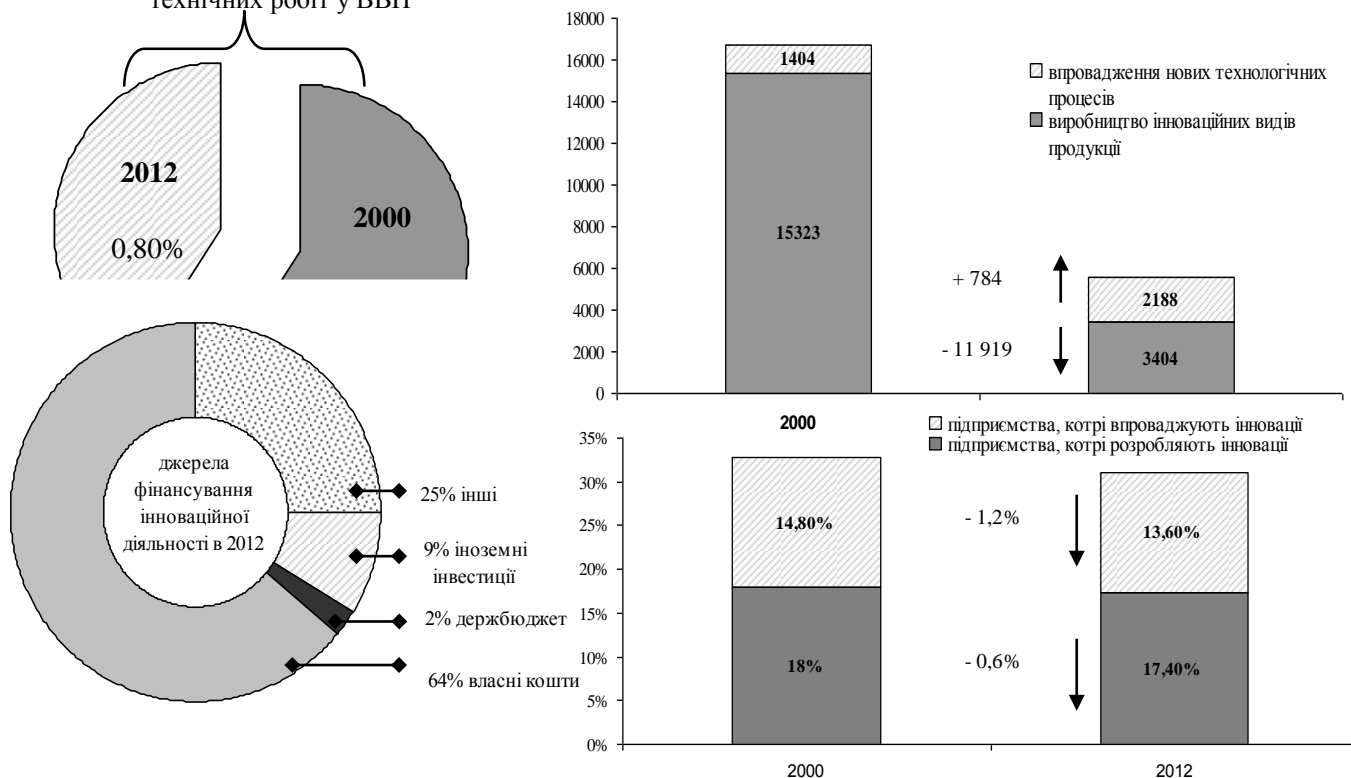

Рисунок. Показники розвитку науки в Україні за 2000-2012 роки

Якщо говорити про недержавні інвестиції в наукові дослідження з боку юридичних і фізичних осіб, то інтелектуальна діяльність, яка фінансується, має бути престижною й такою, яка спроможна дати належний економічний ефект. Саме тому, першочерговим заходом з боку держави має стати сприяння створенню приватних і громадських наукових структур, організацій

змішаного фінансування. Єдиним надійним джерелом фінансування залишається меценатство та власні кошти, лівову частку яких ВНЗ заробляють на студентах-платниках. За підрахунками аналітиків це приблизно становить 65-70%, в той час як на наукових дослідженнях в середньому по Україні менше 7%. Як бачимо, наука окупує себе недостатньо.

Скорочення фінансування освіти і зведення її до принципів товарно-грошових відносин, коли вона розглядається лише як товар і засіб обміну, яким можна скористатись на ринку праці, досягнувши високих статусних позицій та покращивши матеріальне становище, обмежує розвиток інтелектуального потенціалу суспільства й формування освічених людей в цілому [7, с. 157].

Розвиток науки в Україні за період 2000-2012 рр. характеризують дані наведеного рисунку. Як бачимо, кількість підприємств, котрі розробляють інновації, за 12 років скоротилась на 0,6%, а підприємств, що впроваджують інновації – на 1,2%, а це своєю чергою призвело до зниження інноваційних видів продукції на 11 919.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумок зазначимо, що пріоритетним напрямком розвитку наукової сфери має стати здоровий державний протекціонізм у справі збереження і примноження інтелектуального потенціалу наукової еліти держави, яка займається розробкою і впровадженням вітчизняних науково-технічних та технологічних інновацій у всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Змінити ситуацію, що склалась в Україні за роки незалежності, зможе правильний державний менеджмент у сфері науки та освіти шляхом формування соціального замовлення на підготовку затребуваної кількості науково-педагогічних кадрів, які б займалися дослідженнями і розв'язанням найбільш актуальних проблем. Крім того, слід створити гарантії суспільного престижу та гідного рівня життя вчених, свободи наукової творчості та захисту прав інтелектуальної власності. Держава має проводити адресну підтримку вчених вищої кваліфікації, обдарованої наукової молоді шляхом створення гнучкої системи доплат, диференційованих державних стипендій, асигнувань на стажування, підвищення наукової кваліфікації у закордонних наукових установах, для обміну досвідом.

Список використаних джерел

1. Волинська М. Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача. Який він? [Електронний ресурс] / М. Волинська // Світ. – 2013. – № 33-34 (781-782) вересень. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/svit/Article/Pages/13_3334_3.aspx.
2. Де гроші, там і знання, і наука [Електронний ресурс] / Експрес, від 04.09.2013. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2013/09/04/93182-groshi-tam-znannya-nauka>.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Кількість українських вчених, які емігрували за кордон, за рік зросла втричі [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/566643-kilkist-ukrajinskih-vchenih-yaki-emigruvali-za-kordon-za-rik-zroslo-vtrichi.html>.
5. Найбільше українських вчених виїхало у США, Росію та Німеччину [Електронний ресурс] / Українська правда життя, від 29.04.2013. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2013/04/29/127846/>.
6. Науковці вимагають погашення боргів із заробітної плати [Електронний ресурс] / Портал освіта. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/35543/>.
7. Уколова А. А. Диспропорції розвитку ринку освітніх послуг в Україні: причини та наслідки / А. А. Уколова // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2010. – Вип. № 891. – С. 155-159.